DANS Dataset Volkstelling Leiden 1581

Martin Hooymans, versie 2.1, mei 2019

0 Inleiding en samenvatting

Dit document behoort bij de definitieve oplevering van de dataset "Volkstelling van Leiden 1581". In dit tweede deel worden de complete registraties van alle 17 bonnen opgeleverd.

Hoofdstuk 1 geeft achtergrondinformatie over het ontstaan van deze volkstelling.

In hoofdstuk 2 wordt beschreven hoe de dataset tot stand gekomen is, waarbij de gehele volkstelling opnieuw getranscribeerd is.

Enige opmerkelijke resultaten zijn te vinden in hoofdstuk 3, terwijl hoofdstuk 4 in een discussie de resultaten vergelijkt met eerdere onderzoeken.

Hoofdstuk 5 bevat de beschrijving van de metadata en hoofdstuk 6 tenslotte geeft bronverwijzingen en literatuuroverzicht. Verder kan men in de bijlage (hoofdstuk 7) nog uitgebreidere overzichten vinden, die te omvangrijk waren om in de reguliere tekst op te nemen.

1 De Volkstelling van 1581

In 1581 organiseerde Jan van Hout de eerste *complete en uitgebreide* stedelijke volkstelling, die de geschiedenis der Nederlanden ooit gekend heeft[1]. Andere eerdere volkstellingen, zoals die van 1574, zijn -hoewel van grote waarde- toch aanzienlijk summierder dan de onderhavige.[2]

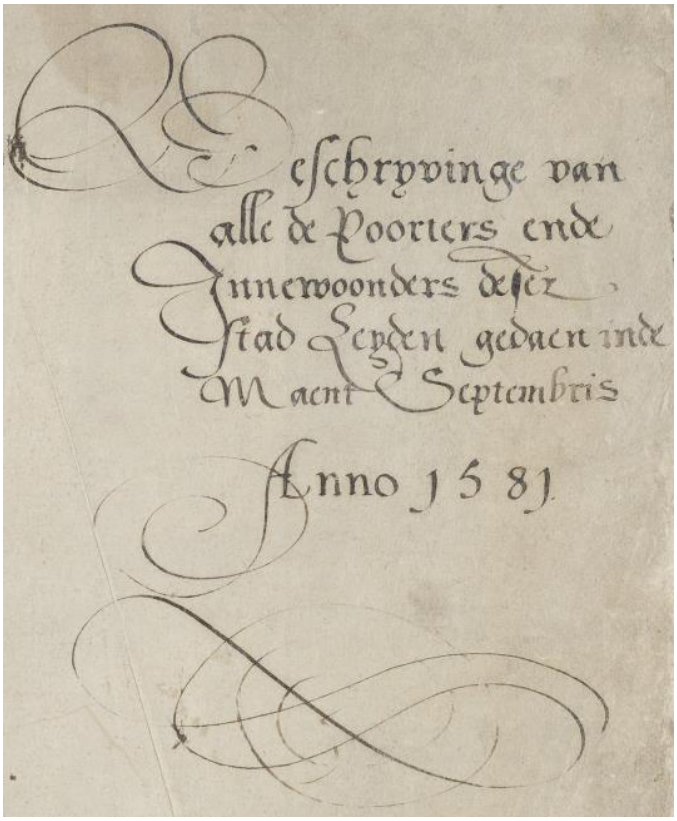

Afb. 1 Titelblad van de Volkstelling 1581

Bij sommige auteurs over dit onderwerp heerst twijfel over de vraag waarom deze volkstelling werd gehouden. Daar wordt in hoofdstuk 4 dieper op ingegaan.

De uitvoering was in ieder geval in logistiek opzicht een pittige operatie. De volkstelling van 1581 wordt een stuk grondiger aangepakt dan die van zeven jaar eerder.

Voor elk bon werd een team van tellers samengesteld bestaande uit:[3]

Twee leden van de **veertigraad**, meestal niet in het bon wonende. Met 17 bonnen komt dat op 33 (alleen in Gansoord is het er één). Hiervoor werd zowat de gehele veertigraad gemobiliseerd, waaronder de 4 burgemeesters en 8 schepenen van dat jaar, de schout en nagenoeg alle overige veertigers. Afb. 2 toont in een tabel alle veertigen, met daarbij voor de 31 geregistreerde tellers welk bon ze telden en waar ze zelf woonden. Eén burgemeester (Jacob Allertsz de Haes) heeft in dit overzicht geen bon, doch dat zou natuurlijk best Rapenburg kunnen zijn, waar men de tellers niet vermeld heeft. En bon Gansoord deed Cornelis van Noorde in zijn eentje, dus 31 veertigen zijn vermeld met bon.

---

[1] ELO, SA II (toegangsnr. 0501A), inv.nr. 1289, Register van de Volkstelling, 1581.

[2] ELO, SA I (toegangsnr. 0501), inv.nr. 24, Register van de Volkstelling tijdens het beleg, 1574, 1574.

[3] Voor een compleet overzicht van de tellers per bon inclusief de bonmeesters zie bijlage 7.1

De vier **bonmeesters** van het bon. In een enkel geval (zoals bij de telteams van Nicolaasgracht, Nieuwland en Vleeshuis) ontbreekt er een bonmeester.

Bodes en **klerken**, slechts in een enkel geval bij naam genoemd.

Veertig	Rol	Bon	Woonadres (Bon)
Adriaen Adriaensz van Leeuwen			Botermarkt.029 (Wanthuis)
Adriaen Gerritsz in 't Hart			Aalmarkt 26 (Gasthuis)
Allert Willemsz van Sassenheim	veertig	Wolhuis	Breestraat 27 (Vleeshuis)
Andries Jacobsz van Campen	veertig	Over 't Hof	Garenmarkt 0.11 (Oost Nieuwland)
Andries Jansz Schot			Doezastraat 1.9 (West Nieuwland)
Bouwen Jansz Keyser van der Morsch	veertig	Marendorp Lz	Nieuwe Rijn 79 (Nicolaasgracht)
Bouwen Jansz Paedts	veertig	Nieuwland	Burgsteeg 5 (Burgstreng)
Claes Adriaensz van Leeuwen	schepen	Gasthuis	Hogewoerd 4-6 (Hogewoerd)
Claes Gijsbrechtsz van Dorp	schepen	Hogewoerd	Maarsmansteeg 11 (Gasthuis)
Claes Willemsz van Warmond	schepen	Over 't Hof	Steenschuur 22.02 (West Nieuwland)
Cornelis Adriaensz van Barrevelt			Stille Rijn 8-11 (Overmare Rijnzijde)
Cornelis Gerritsz de Haes	schepen	Overmare Rijnzijde	Maarsmansteeg 15 (Gasthuis)
Cornelis Huigensz van Torenvliet			Hoogstraat 2 (Burgstreng)
Cornelis Jacobsz van Noorde	schepen	Gansoord	Hooglandsekerkgracht 42-44 (Kerkvierendeel)
Cornelis Jansz van Valkenburg	veertig	Hogewoerd	Boommarkt 14.3 (Gasthuis)
Cornelis Willemsz {boterkoper} Hasius	veertig	Overmare Rijnzijde	Nieuwe Rijn 3 (Burgstreng)
Dirck Gerritsz Smaling			Pieterskerkgracht 20 (Over 't Hof)
Dirck Jacobsz van der Graft	veertig	Gasthuis	Vismarkt 8 (Wanthuis)
Gerrit Wiggersz van Duivelant	veertig	Wolhuis	Pieterskerkchoorsteeg 12 (Zevenhuizen)
Hobbe Florisz {goudsmid}	veertig	Overmare Landzijde	Vismarkt 16 (Wanthuis)
Huig Jansz van Alckemade			Kloksteeg (Over 't Hof) 19 (Zevenhuizen)
Isaac Claesz van Swanenburg {de jonge}	veertig	Zevenhuizen	Nieuwe Rijn 45 (Burgstreng)
Jacob Allertsz de Haes	burgemeester	Rapenburg?	Nieuwe Rijn 13-15 (Burgstreng)
Jacob Willemsz van den Burch	schepen	Marendorp Lz	Hogewoerd 77-79 (Hogewoerd)
Jan Cornelisz Paedts van Santhorst	veertig	Burgstreng	Hooigracht 13.1 (Gansoord)
Jan Corsz van der Morsch	raad	Wanthuis	Vismarkt 17 (Wanthuis)
Jan Gijsbrechtsz (van Swanenvelt)			Nieuwe Rijn 34 (Burgstreng)
Jan Jansz Knotter	burgemeester	Nicolaasgracht	Steenschuur 7-9 (Wolhuis)
Jan Jansz van Baersdorp {de oude}	burgemeester	Kerkvierendeel	Botermarkt 24 (Wanthuis)
Jan Lucasz van Wassenaer	veertig	Nieuwland	Papengracht 23 (Over 't Hof)
Laurens Andriesz van Swaanswijk	veertig	Kerkvierendeel	Breestraat 167 (Wolhuis)
Laurens Huigensz Gael	thesaurier	Nicolaasgracht	Rapenburg 26 (Over 't Hof)
Pieter Adriaensz van der Werff	vroetschap	Marendorp Rijnzijde	Van der Werffstraat 92-94 (Marendorp Landzijde)
Pieter Hendricksz van Wassenaer	raad	Wanthuis	Breestraat 40.2 (Gasthuis)
Pieter Oom Pietersz van Ofwegen	schepen	Zevenhuizen	Steenschuur 23.10 (Zevenhuizen)
Pieter Pieter Jorisz van Cortevelt	schepen	Vleeshuis	Garenmarkt 8 (Oost Nieuwland)
Symon Fransz van Merwen	veertig	Burgstreng	Breestraat 91 (Vleeshuis)
Symon Jansz van der Mije	veertig	Marendorp Rijnzijde	Breestraat 97 (Vleeshuis)
Willem Jacobsz van Loo	schout	Overmare Landzijde	Langebrug 85-87 (Zevenhuizen)
Willem Jan Reyersz van Heemskerck	burgemeester	Vleeshuis	Nieuwe Rijn 46-48 (Burgstreng)

Afb. 2 De veertigen van september 1581; hun functie op het moment van de telling, het bon dat zij moesten tellen en het adres (hedendaagse straatnamen) met tussen haakjes het bon, waar zij feitelijk woonden. Bij het bon Rapenburg zijn de tellers niet vermeld. Gansoorde heeft slechts één gecommitteerde.

In een uitgebreide instructie vermeldde Jan van Hout glashelder wat er van de tellers verwacht werd met betrekking tot wat er allemaal geregistreerd moest worden[4]. Aan de instructie heeft het niet gelegen, dat verschillende tellers zich er toch op een verschillende manier vanaf gemaakt hebben.

[4] Voor de volledige tekst van de instructie zie bijlage 7.2

Een van de instructies was bijvoorbeeld, dat in de kantlijn vermeld moest worden “of zij studenten, schutters of bonmeesteren zijn”. Het zal niet verbazen, dat daar wel eens wat mis ging. In het bon Nieuwland bijvoorbeeld werd de bonmeester Vranck Janszn van Reynsburch wel in het begin vermeld bij de tellers, maar bij zijn eigen huisgezin is dit helaas achterwege gebleven, terwijl dit bij de meeste andere bonmeesters toch trouw aangetekend werd. Ook de vermelding “schutter” werd wel eens vergeten, hetgeen gebleken is uit ons lopende onderzoek naar de schutters[5].

Afb. 3 bevat het gedeelte van het begin van het bon Nieuwland, waar bonmeester Vranck Janszn van Reynsburch aangekondigd wordt als een van de leden van het “telteam”. Opmerkelijk is, dat hier slechts *drie* bonmeesters genoemd worden, terwijl het bon er wel degelijk vier had. En die vierde komen we later ook nog tegen.

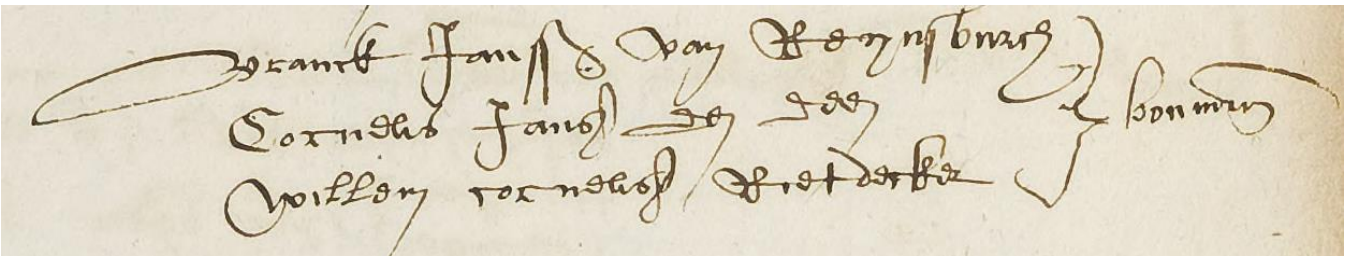

Afb. 3 Vermelding van bonmeester Vranck Janszn van Reynsburch aan het begin van het bon Nieuwland

Afb. 4 toont ons het gedeelte waar “Vranck Janszn van Reynsburch geboren van Leyden” opgevoerd wordt als hoofd van zijn gezin, echter zonder “bonmr” in de kantlijn. Zijn gezin bestaat verder uit “Annagen Warnarts zijn voor huysvrouwen dochter”, wat ons vertelt, dat Vranck Jansz weduwnaar is en dat zijn vrouw daarvoor nog getrouwd is geweest met ene Warnart, uit welk huwelijk dochter Annagen voortgekomen is. Ten derde is daar ook nog “Anna Claesdr uut tlant te Luyck zijn dienstmaecht”.

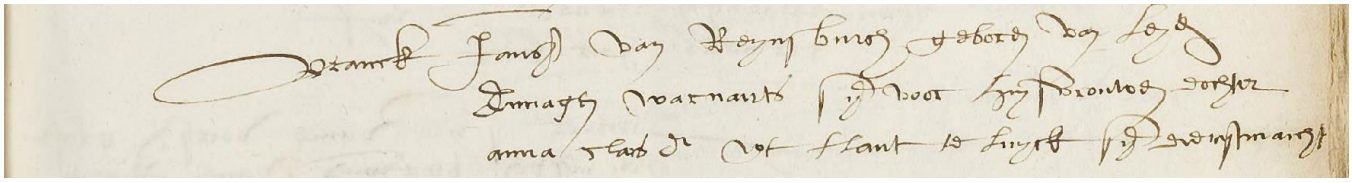

Afb. 4 Vranck Janszn van Reynsburch als hoofd van zijn eigen gezin, doch zonder aanduiding "bonmr”

Een eind verderop komen wij op het Levendaal de vierde bonmeester alsnog tegen. Afb. 5 laat zien dat op dit adres bonmeester Adriaen Wouterszn woont, voller van beroep. Wel een nette vermelding in de kantlijn, maar kennelijk niet meegedaan aan de telling.

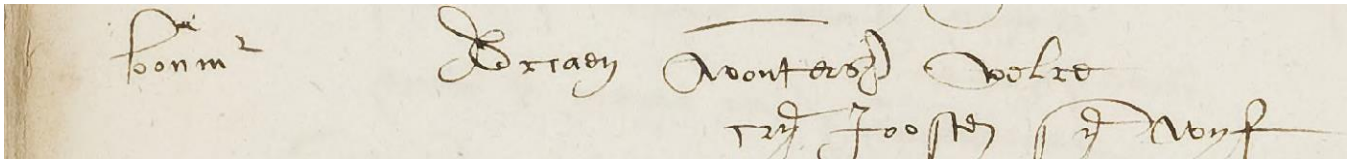

Afb. 5 Op het Levendaal woont de 4e bonmeester Adriaen Wouterszn volre

Ook aan de opdracht om de echtgenotes en kinderen bij naam en toenaam op te schrijven houdt niet elk telteam zich. Met name in het Kerkvierendeel hebben ze er “met de pet naar gegooid”. In het merendeel van de registraties moeten we het doen met zeer summiere informatie als “Bruing Adriaensz cuypersknecht *met zijn huysvrou ende drie kinderen*”. Naar de namen van de vrouw en de kinderen moeten we raden. Afb. 6 laat de oorspronkelijke tekst zien.

[5] Dit onderzoek combineert de vermeldingen van de volkstelling met de schutter-registraties in Aflezingboek D en E

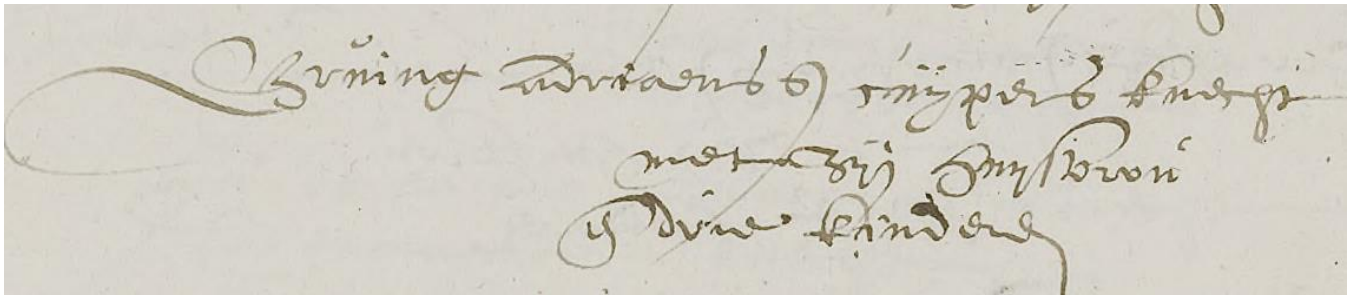

Afb. 6 Vermelding met summiere details

In andere bonnen is men echter juist weer veel breedsprakiger. In het bon Over ‘t Hof worden soms hele verhalen opgehangen over waar de bewoners zich doorgaans bevinden of hoe het met hun gezinssituatie zit. Een mooi voorbeeld hiervan komen we tegen bij Papengracht 29: *Marytgen Joosthensdr huysvrouwe van Thonis den diender die welcke (zo de buren zeyden) drie kinderen heeft ende zo de deur gesloten ende daer niemant innen was es naer gelaten der selver kinderen namen te expresseren.* Of een paar huizen verder: *Grietgen Jansdr van Delf huisvrou v Sacharias Corn van Breda messemaeckersknecht de welcke continuelick tot Delf werckende over zulcks zijn residentie ..hout ende tis iii maenden geleden dat zij hier metter wone est gecomen*.

Oftewel, hoe hard Jan van Hout ook zijn best heeft gedaan om een strak gestandaardiseerde volkstelling te verkrijgen, hij heeft zich waarschijnlijk verkeken op het feit, dat in de verschillende bonnen nogal verschillende telteams aan het werk gegaan zijn.

De aanhef op elk blad, waar een nieuw bon begint, is -op een uitzondering na- telkens hetzelfde.

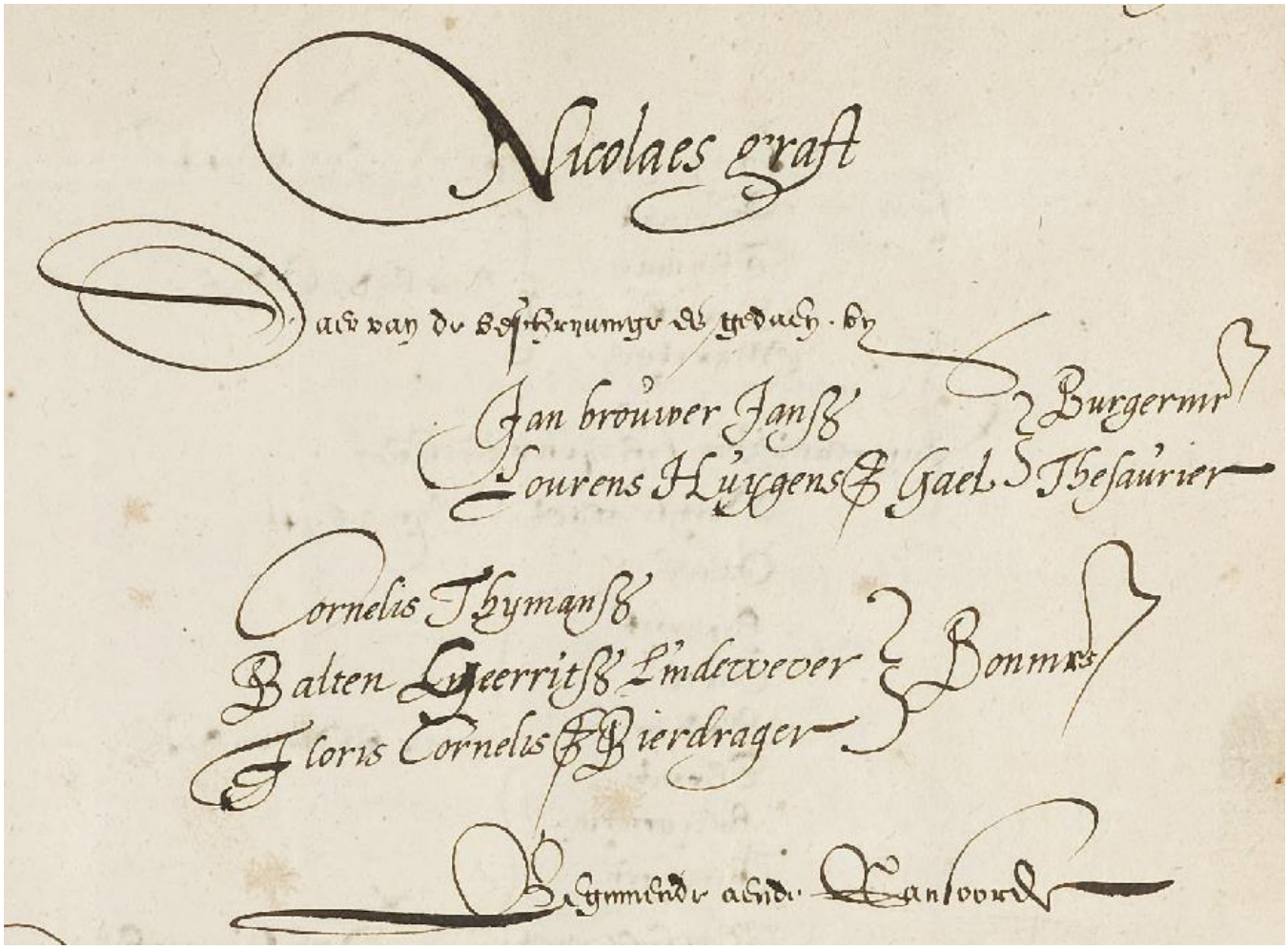

Afb. 7 Aanhef van een nieuw bon, hier Nicolaasgracht

Alleen het bon Rapenburg ontbeert deze inleiding, doch de overige beginnen als volgt:

- Eerst in zwierige letters de naam van het bon, in ons voorbeeld “Nicolaes graft”.
- Dan de standaardzin “Daer van de beschrijvinge es gedaen bij”. Deze zin is bij alle bonnen hetzelfde.
- Gevolgd door de namen van de twee veertigen, in ons voorbeeld burgemeester “Jan brouwer Janszn” (dit is Jan Jansz Knotter, brouwer) en “Lourens Huygenszn Gael”, die van 1580 tot 1583 tresorier ordinaris (thesaurër) was.
- Tenslotte doorgaans vier, doch in dit voorbeeld drie bonmeesters te weten: Cornelis Thymanszn, Balten Geerritszn lindewever en Floris Corneliszn bierdrager. Om onduidelijke redenen gaat de vierde bonmeester Thonis Thymanszn cuyper niet mee op pad.
- En daarna gaan we op pad “Beginnende aen de Gansoorde”, wat nu de Nieuwe Rijn is aan de kant van de Vest (latere Herengracht), gaande richting de Uiterstegracht.

De tellers volgden een bepaalde looproute, die ze bij andere gelegenheden ook wel aanhielden. Een voorbeeld hiervan is die van het bon Over ’t Hoff.

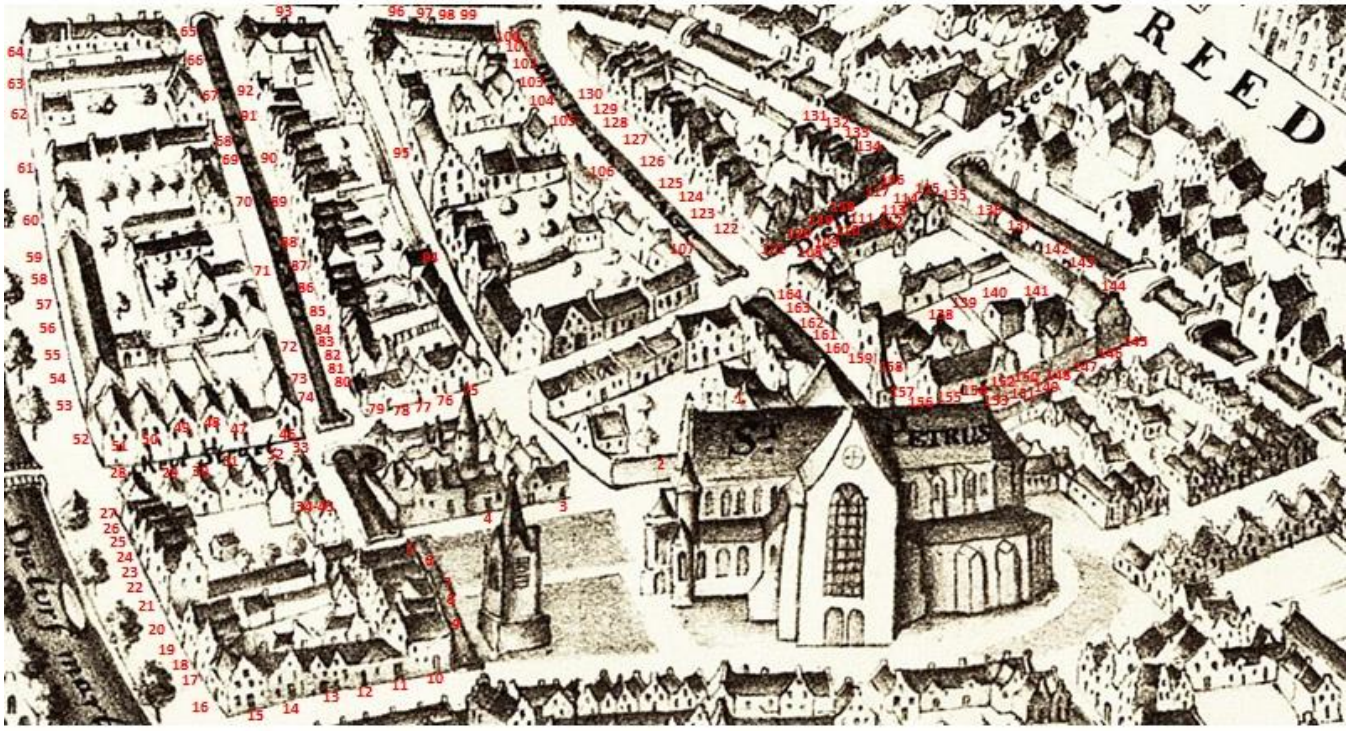

Afb. 8 Looproute van het bon Over 't Hof, beginnende bij Huize Lokhorst achter de Pieterskerk

Het eerste adres van deze tocht bevond zich achter de Pieterskerk in Huize Lokhorst. Daarna ging het langs de rand van het Pieterskerkhof via de Kloksteeg naar het Rapenburg en zo verder. Telkens als van richting wordt veranderd, werd dit ook keurig in de tekst vermeld. Zo staat er op het eerste blad (voor huisadres met nummer 1) “Beghinnende opt Pieters kerckhoff voortgaende naerde Clocksteech” en als we die uit zijn, is het na huisadres met nummer 15 “Rapenburch gaende naer de Houtstraet”. Zo weten we precies waar we gebleven zijn[6]. Het laatste en 164e huisadres was weer vlakbij Huize Lokhorst, doch nu aan de andere zijde van wat toen nog onderdeel van de Pieterskerkgracht was en nu Pieterskerkstraat heet.

[6] Deze nummers staan *niet* in de bron, doch zijn er door de onderzoekers als volgnummer aan toegevoegd.

De looproutes van de bonnen waren niet bij *elke* inventarisatie van Jan van Hout hetzelfde. Met name bij het Register Vetus van 1585 worden de zijstegen nogal eens op een ander moment genomen. Voor de onderzoeker is dat dus oppassen geblazen[7].

2 Hernieuwde en volledige transcriptie

Na grondige bestudering van de diverse publicaties betreffende de Volkstelling 1581[8] is besloten de gehele transcriptie nog één-maal ter hand te nemen met als doel de *volledige* telling, inclusief alle details (geslacht, kinderen, beroepen, functies, herkomst etc.), in een database beschikbaar te hebben. Hierbij is het principe van *reproductie* en *reconstructie* gehanteerd.

Reproductie betekent:

- Zo dicht mogelijk bij het origineel/de bron blijven
- Niets veranderen/verbeteren
- Niets weglaten; je weet nooit waar iemand het voor nodig heeft
- Ook fouten of onvolkomenheden overnemen

Reconstructie betekent daarnaast:

- Normaliseren
- Standaardiseren
- Combineren en deduceren
- Fouten verbeteren, maar altijd met link terug naar de bron

De eerste stap in het proces, het transcriberen, concentreert zich dus hoofdzakelijk op *reproductie*, het zo nauwgezet mogelijk overnemen van de brongegevens in de database.

Tijdens de daaropvolgende *reconstructie* worden die brongegevens niet gewijzigd. Er worden gegevens aan toegevoegd, die het geheel meer gestructureerd en toegankelijker maken, doch altijd blijft de mogelijkheid open om terug te zoeken, waar een bepaalde reconstructie vandaan kwam.

[7] Zie ook SA II, inv.nr. 1105 voor de voorgeschreven looproute vanaf circa 1595.

[8] Zie voor argumentatie hoofdstuk 4.2

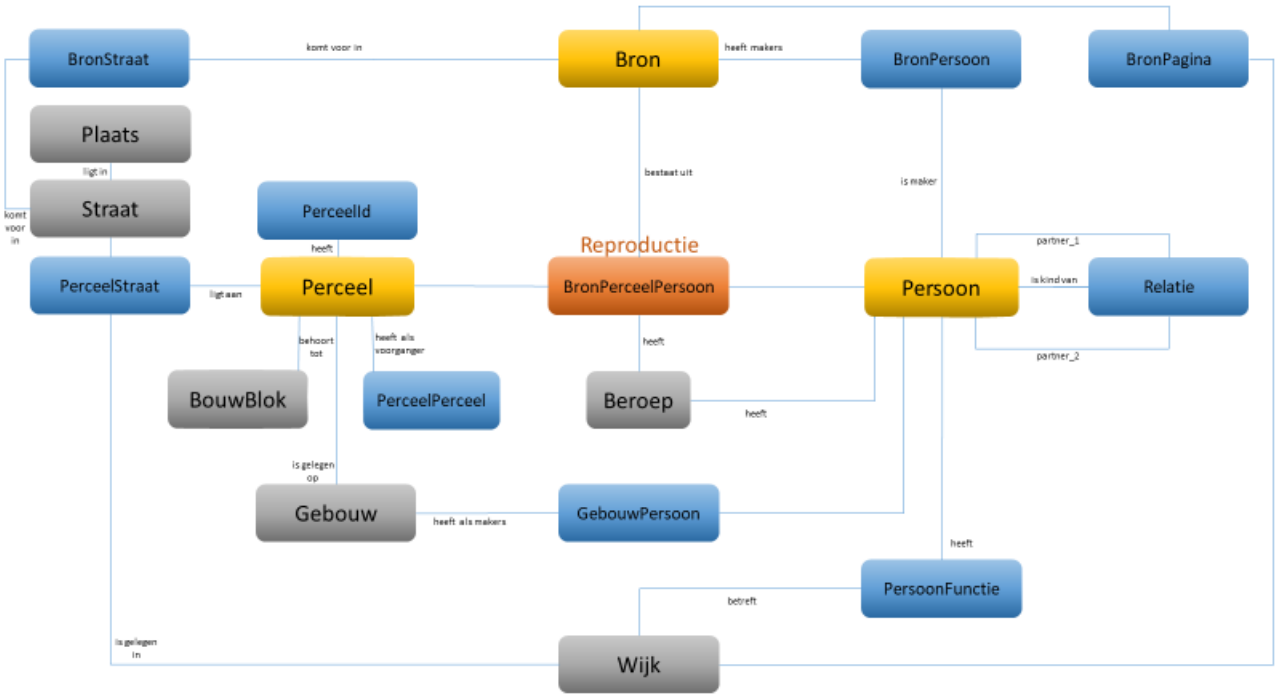

Afb. 9 Gegevensmodel Historische Database Leiden

Hoewel het hier niet de plaats is om al te uitgebreid op dit gegevensmodel in te gaan, wordt het diagram hier toch afgebeeld om een indruk te krijgen van de omvang en complexiteit van het onderhavige model.

In januari 2018 werden uit de cursus Oud Schrift van Erfgoed Leiden en Omstreken een aantal vrijwilligers enthousiast gemaakt om het geleerde in de praktijk te gaan brengen met het transcriberen van de Volkstelling 1581.

Wat daar aan vooraf ging:

- **Datamodel Historische Database Leiden.**[9] Er is een grondig ontwerp gemaakt voor het datamodel, dat de historische data van Leiden zou moeten gaan bevatten. Dit heeft geleid tot een database met 23 tabellen, waarvan het hart bestaat uit de drie-eenheid Bron- Perceel-Persoon (zie Afb. 9).
- **Straten- en Grachtenboek**. Alle percelen zijn gestandaardiseerd (en uniek) in de database ingevoerd op basis van de reeds voorhanden zijnde transcriptie.[10] Daarbij werden alle percelen gelijk gekoppeld aan de geometrieën van het Historisch Leiden In Kaart project.[11]
- **Register Vetus 1585, Volkstelling 1581, Oudt Belastingboeck 1601**. Op basis van de concordantie van Wegener en Van Oerle[12] zijn onder meer de gegevens uit de database van Jan Dröge[13] geïntegreerd in de Historische Database Leiden en omgesmeed tot één geheel.

Vervolgens is de werkgroep met de integrale transcriptie van de Volkstelling 1581 aan de slag gegaan:

- Er zijn documenten opgesteld ter ondersteuning van het proces. “Transcriptie afspraken” bevat de richtlijnen van het transcriberen volgens de kritische-methode benevens een handleiding voor het invullen van het voorgekookte Excel-bestand. De “Leeshulp bij namen en veel voorkomende woorden” biedt aan de hand van uitsneden uit de scans aanwijzingen hoe namen en woorden in verschillende bonnen/handschriften geschreven zijn.

[9] Gegevensmodel Historische Personen en Percelen. Nog niet gepubliceerd.

[10] Van der Vlist en Walle.

[11] Zie Historisch Leiden in Kaart (HLK): Toelichting en handleiding.

[12] Register van de huizen in Leiden 1581-1585-1601.

[13] Pandenbank van Jan Dröge.

- Wekelijks komt de werkgroep op maandagochtend in het archief bijeen om enerzijds het werk van de afgelopen week te bespreken en anderzijds de volgende taken door te nemen.
- Elke deelnemer krijgt telkens een Excelbestand met de hoofdbewoners van een bon op volgorde van de looproute en een set scans van de originelen. Dit Excelbestand is tot stand gekomen door een extractie uit de Historische Database Leiden en bevat -op basis van de eerdergenoemde registraties- tevens de huisadressen van de bewoners en de aantallen personen op het adres volgens de concordantie van Wegener en Van Oerle.[14]
- Als een bon klaar is, wordt het besproken in de werkgroep en na correcties overgeheveld naar de *database*.
- Tijdens de werkgroep-bijeenkomsten wordt *achtergrondinformatie* geleverd van de tijd, waarin de volkstelling plaatsvond.
- Middels een *bonwandeling* lopen we de route van de telteams aan de hand van een lijst van bezienswaardige adressen.

De resultaten zijn in twee delen opgeleverd, de eerste 11 bonnen per 1 november 2018, het geheel nu per 1 januari 2019.

3 Resultaten

In 1581 is Leiden opgedeeld in 17 bonnen. Onderstaande kaart toont de bonnen met bonmeesters en de plaats waar zij wonen.

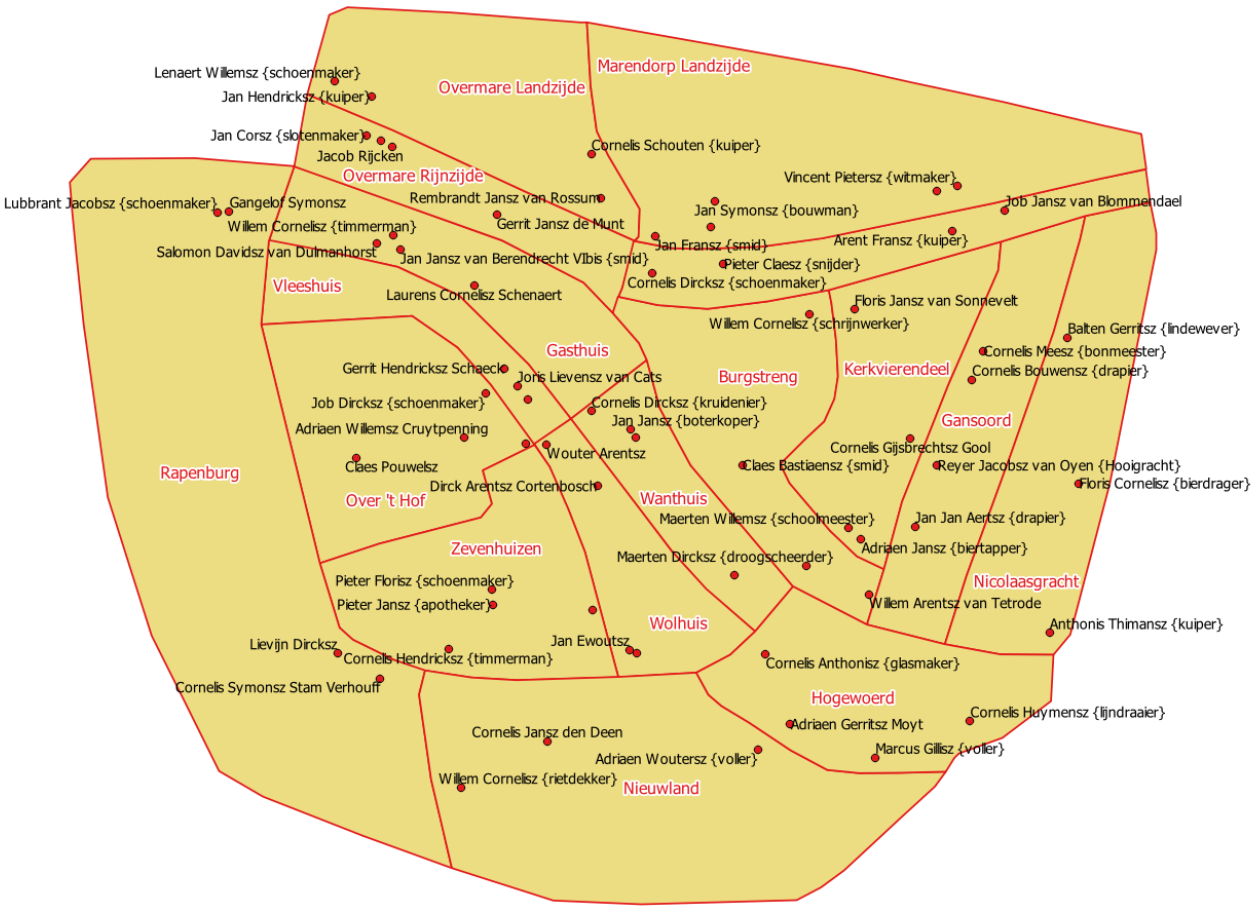

Afb. 10 Kaart van Leiden met de indeling in bonnen van 1581 en de woonplaatsen van de bonmeesters.

[14] Zie hoofdstuk 4.2 en Wegener en Van Oerle.

Het totale aantal inwoners volgens deze studie komt uit op **12.275** inwoners. In de hiernavolgende tabel wordt een overzicht gegeven van het aantal inwoners per bon. Daar waar een *reductie* is toegepast door zekere huisadressen niet mee te nemen (zie verder) zijn de cellen geel gemarkeerd.

	Compleet					Gereduceerd				
Bon	Inw.	Perc	I/P	Hg	I/Hg	Inw.	Perc	I/P	Hg	I/Hg
Wanthuis	522	96	5,44	103	5,07	522	96	5,44	103	5,07
Wolhuis	441	82	5,38	100	4,41	419	78	5,37	99	4,23
Vleeshuis	276	51	5,41	63	4,38	276	51	5,41	63	4,38
Gasthuis	743	93	7,99	111	6,69	553	90	6,14	108	5,12
Zevenhuizen	766	150	5,11	171	4,48	677	147	4,61	169	4,01
Over 't Hof	726	133	5,46	164	4,43	611	128	4,77	159	3,84
Rapenburg	1308	220	5,95	315	4,15	1284	219	5,86	314	4,09
Nieuwland	895	176	5,09	214	4,18	895	176	5,09	214	4,18
Hogewoerd	1046	200	5,23	251	4,17	1046	200	5,23	251	4,17
Burgstreng	622	112	5,55	120	5,18	578	111	5,21	119	4,86
Kerkvierendeel	745	136	5,48	163	4,57	721	135	5,34	162	4,45
Gansoord	674	127	5,31	141	4,78	661	126	5,25	140	4,72
Nicolaasgracht	941	180	5,23	237	3,97	941	180	5,23	237	3,97
Marendorp Rijnzijde	535	96	5,57	118	4,53	535	96	5,57	118	4,53
Marendorp Landzijde	941	177	5,32	229	4,11	899	174	5,17	226	3,98
Overmare Rijnzijde	439	87	5,05	97	4,53	439	87	5,05	97	4,53
Overmare Landzijde	655	84	7,80	189	3,47	597	81	7,37	186	3,21
Totaal	12275	2200	5,58	2786	4,41	11654	2175	5,36	2765	4,21

Afb. 11 Overzicht van aantallen inwoners, percelen en huisgezinnen per bon met gemiddelden. Geel gemarkeerd bevatten reducties. (Inw.=Inwoners; Perc=Perceel; I/P=Inwoners per Perceel; Hg=Huisgezin; I/Hg=Inwoners per Huisgezin)

In de laatste 5 kolommen zijn *reducties* doorgevoerd om adressen met excessieve aantallen inwoners buiten de gemiddelden te houden. Het gaat om weeshuizen, gasthuizen, kloostergemeenschappen en studentenhuizen. De hiernavolgende adressen zijn om die redenen eruit genomen:

BonNaam	PerceelNaam	AdresNu	PersoonNaamInBron	#
Burgstreng	Vrouwen Gasthuys	Van der Sterrepad	De moeder Aechgen Jansdr	44
Gansoord	Sint Annaklooster	Hooigracht 9	St Anna Convent	13
Gasthuis	Huis Assendelft	Breestraat 50	Joncfrouwe Johanna v d Laen wed v Joncheer Johan v Teemsyque geb v Brugge	27
Gasthuis	Heilige Geesthuis	Breestraat 16-18	Pieter Heyndricxz binnevader van de arme wesen	47
Gasthuis	Catharina gasthuis	Aalmarkt 4-11	Grietgen Jansdr binnemoeder	116
Kerkvierendeel	Studentenhuis	Hooigracht 56-58	Mr Willem van Assendelft	24
Marendorp Landzijde	Abcoude	Jan Vossensteeg 13	bagijnen van Abcouden	10
Marendorp Landzijde	Sint Jansklooster	Koestraat 2-4	Int St Jansclooster	18
Marendorp Landzijde	Leprooshuis	Duizenddraadsteeg 10.1	Int Leproos-huys	14
Over 't Hof	Huize Lockhorst	Pieterskerkhof 12-20	Petronella v Oostrum hout op den huyse v Lochorst	10
Over 't Hof	Patershuis	Pieterskerkhof 4.3	Griete Jansdr urtyts mater in den convente van Poel	10
Over 't Hof	Sion	Langebrug 1-7	Jan Adriaensz eertijts volre	23
Over 't Hof	Latijnse School, schoolmeesters huis	Pieterskerkgracht 13	Mr Nicolas Stochius v Reckelinghuysen schoolm	62
Over 't Hof	Studentenhuis	Langebrug 51-57	Mr Daniel student	10
Overmare Landzijde	Sint Stevensklooster	Haarlemmerstraat 50	Sint Stevens Aelmoeshuys 13 gezinnen (23 t/m 36)	20
Overmare Landzijde	Sint Agnietenklooster/St Cecilienklooster	Vrouwenkerksteeg 6-10	Willempgen (crancsinnigen)	10
Overmare Landzijde	Sint Elisabethgasthuis	Oude Vest 17-33	t Vrouw Lijsbeths gasthuys	28
Rapenburg	Cellebroedersklooster	Kaiserstraat 15	Volcke Westerwolt uuyt Vrieslandt in 't Cellebroedersclooster student	24
Wolhuis	Den Gouden Huyke/Den Gouden Hoorn	Breestraat 107-109	Mr Eylardus Augustijn v Langeveer	22
Zevenhuizen	Schoolmeestershuis	Kloksteeg (Over 't Hof) 21.1	Jan Laleyn franchoys schoolmr	34
Zevenhuizen	Commandeurie	Kloksteeg (Over 't Hof) 23	Mr Matthias Mintens franchoyse schoolmr	27
Zevenhuizen		Pieterskerkhof 40	Mr Rudolphus Snellius professor mathem	28

Afb. 12 De reductie: oranje gemarkeerd zijn studenten- en scholierenhuizen, geel de anderszins excessieve adressen

Een kritische noot is hier op zijn plaats. Het is bijzonder lastig om scherpe criteria te definiëren voor wanneer een huisadres wel of niet meegenomen dient te worden in de gemiddelden voor de bevolkingsdichtheid. Diverse uit te sluiten adressen bevatten toch ook nog reguliere huishoudens/kerngezinnen. En anderzijds zijn er ook diverse mee te nemen huisadressen, waar toch nog een flink aantal studenten inwonen. Zo bestaat het huisadres van onze onvolprezen Jan van Hout uit man, vrouw en drie kinderen, aangevuld met vier studenten, zijn neef Cornelis Jansz Orlers (broer van de later zo beroemd geworden geschiedschrijver Jan Jansz Orlers), Jacob Paets Cornelisz zijn knecht en twee dienstmeiden, wat neerkomt op dertien personen in totaal, terwijl het kerngezin van Jan van Hout zelf uit slechts vijf personen bestaat. Het huisadres van het Leprozenhuis in Marendorp Landzijde bevat in ieder geval 4 personen met de toevoeging “Leprosen”, doch ook een binnenmoeder, een allegaartje aan dienstmaagden en ander volk, waarvan niet helemaal duidelijk is of ze zelf ziek zijn of voor de verzorging hier wonen. Een aantal woont hier met vrouw.

Kortom, het is de moeite waard om in de toekomst een nog verfijndere classificatie van huisadressen, huishoudens en kerngezinnen aan te brengen in de database, zodat een genuanceerder beeld te verkrijgen is. De structuur van de database biedt goede mogelijkheden om dit te doen zonder dat de gehele volkstelling opnieuw getranscribeerd hoeft te worden.

4 Discussie

In dit hoofdstuk worden een aantal kwesties besproken, die als gevolg van het onderhavige onderzoek naar boven zijn gekomen.

4.1 Het "waarom" van de Volkstelling 1581

In de literatuur hebben diverse auteurs er nogal eens moeite mee om de redenen van deze volkstelling verklaard te krijgen. In 1975 schreef Van Oerle in zijn standaardwerk: "Vele auteurs hebben zich met de vraag beziggehouden over het doel en de vorm, waarom deze enquête werd gehouden"[15].

Posthumus zegt bijvoorbeeld: "Wat het speciale doel ervan was, blijkt niet."[16]

Daelemans stelt: "Om niet geheel duidelijke redenen had het stadsbestuur in de maand september van dat jaar een volkstelling uitgeschreven" [17]

In de inleiding van de "Index op de Volkstelling van 1581" van De Baar uit 1999 lezen we: "In 1581 gevoelde het stadsbestuur, om een overigens onbekende reden, behoefte aan een precieze opgave van de hele bevolking van de stad."[18]

Wanneer men de persoon Jan van Hout goed in gedachten neemt, moge de redenen echter duidelijk zijn: deze ambtenaar pur sang had een dergelijke inventarisatie nodig voor zijn allesomvattende administratie van de stad. De Pater[19] schrijft onder meer "het was er Jan van Hout klaarblijkelijk in de eerste plaats om te doen een inzicht te krijgen in het welvaartspeil" en "Wij kunnen ons voorstellen hoe een ambtenaar als Jan van Hout van de resultaten der volkstelling zal hebben gewatertand. Voortaan had hij zijn registers maar op te slaan, om te weten waar er nog beroepsbedelaars verscholen zaten".

Maar niet alleen het welvaartspeil of de beroepsbedelaars, doch ook allerlei andere nuttige informatie zoals wie er schutters waren of studenten of leden van de vroedschap. De herkomst van de bewoners, hun beroep, bij kinderen de indicatie of ze reeds volwassen waren, allerhande gegevens, die in bepaalde situaties van nut zouden kunnen zijn. Dus eigenlijk zouden we in de frasering van De Pater het woord "beroepsbedelaars" voor menig ander woord kunnen vervangen om ons het watertanden van Jan van Hout te kunnen voorstellen.

Zijn instructies duiden erop, dat Jan van Hout wil zeggen: "*Als* we het dan een keer doen, laten we het dan *goed* doen, zodat we bij een volgende vraag, die opkomt, niet nóg eens alle huizen hoeven af te lopen!"

En dat komt overeen met wat van Oerle even verder op de pagina schrijft: "We moeten deze volkstelling zien als een onderdeel van een programma van informaties, die de grondslag gingen vormen voor de nieuwe stedelijke administratie". Of wat Posthumus iets verder in zijn tekst vermoedt: "Ofschoon hier geen zekerheid te krijgen is, blijkt uit zijn geheelen arbeid als stedelijk secretaris, dat hij het verzamelen en het gebruik van demografische gegevens van groot belang voor het stadsbestuur achtte."

Er was dus waarschijnlijk niet één specifieke vraag, die de aanleiding was tot deze volkstelling. Het was onderdeel van een integraal beleid van informatie verzamelen, zodat de stad zo goed mogelijk bestuurd kon worden.

Jan van Hout heeft een geweldig administratief apparaat opgezet, waar wij nu nog zeer dankbaar voor mogen zijn. En de Volkstelling van 1581 is daar een goed voorbeeld van.

---

[15] Van Oerle p445.

[16] Posthumus p18.

[17] Daelemans p139.

[18] De Baar p1.

[19] De Pater p89.

4.2 Het “waarom” van deze hernieuwde transcriptie

Men zou zich kunnen afvragen, waarom er nu opnieuw een transcriptie van de Volkstelling 1581 gemaakt is. Was dit niet al diverse malen gedaan? Het korte antwoord is: niet in de uitgebreide vorm, waarin wij dat nodig geacht hebben. In onderstaande paragraaf wordt hier dieper op ingegaan.

Reeds in 1898 wordt in het jaarverslag van het Gemeentearchief gerept over werkzaamheden betreffende het maken van een afschrift van het kohier 1581.[20] Er is enige twijfel of het hier echt wel de volkstelling van 1581 betreft, maar uit het jaarverslag van 1912 blijkt toch duidelijk dat dhr. W.J.J.C. Bijleveld een “alphabetische klapper” heeft gemaakt op het bevolkingsregister 1581 op zogenaamde fiches. Dit werk moet echt als een index gezien worden, aan de hand waarvan men de volledige tekst in de bron moet gaan opzoeken. Veel belangrijke gegevens, die in de bron staan, worden niet in de klapper overgenomen.

In 1999 wordt deze klapper onder aanvoering van dhr. P.J.M. de Baar geheel overgetypt, waarna deze in een latere fase overgezet is naar een doorzoekbare PDF-file. Hiermee is uiteraard niet de gehele bron getranscribeerd, doch ook aan de alfabetisering zitten nog wel wat haken en ogen, zoals de Baar zelf opmerkt: “Ofschoon hiermee nog steeds geen gemakkelijke ontsluiting van de bron ontstaan is, mag gehoopt worden dat er toch sprake is van een verbetering. Desalniettemin is iedere correctie, signalering van typefouten of identificatie van personen zeer welkom.”. Ook wordt het *aantal* kinderen wel genoemd, maar ontbreken helaas de *namen* van de kinderen. Oftewel, het dient het doel waar het voor bedoeld is, namelijk behulpzaam te zijn bij de ontsluiting van de bron, maar het is geenszins een volledige, integrale transcriptie van de bron.

Posthumus moet ook zelf de gehele Volkstelling doorgenomen hebben, daar hij anders nooit tot zulke gedetailleerde tellingen had kunnen komen, zoals de verdeling mannen-vrouwen of de tabellen naar herkomst en beroepen.[21] Helaas is niet bekend waar het ruwe materiaal van dit onderzoek gebleven is.

Wegener kwam met haar werk in de oorlogsjaren 1944-1945 een stuk dichterbij[22]. Echter ook hier was niet het doel om een volledige transcriptie van de Volkstelling te maken, maar een concordantie op de registraties van huizen in Leiden in de Volkstelling 1581, het Register Vetus van 1585, het Grachten- en Stratenboek van 1583-1597 en het Oudt Belastingboeck 1601. Dit is verreweg de belangrijkste bronbewerking die er is gemaakt op de bevolkingsadministraties van Jan van Hout. In één groot overzicht zien we per pand (huis, perceel) wie er in 1585 voor aangeslagen werd, op welke kaarten we het kunnen vinden (te herkennen aan de perceelbreedte!), wat de hoofdbewoners in 1581 waren plus informatie over de samenstelling en grootte van het huishouden, en de aangeslagen personen in 1601.

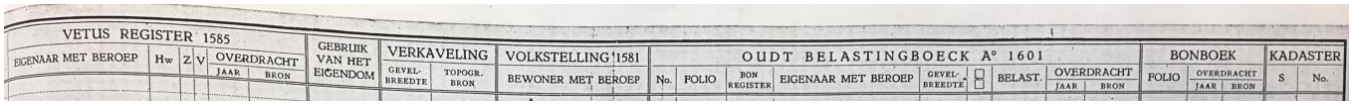

Afb. 13 Kolomopschrifen van de voorgedrukte vellen van het Register van Wegener

Aan de kolomopschriften van de voorgedrukte vellen is te zien dat de ambitie nog veel verder ging. De kolommen met “Bonboek” en “Kadaster” zijn echter leeg gebleven.

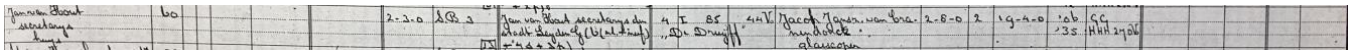

Afb. 14 Gasthuis nummer 4 bevatte de gegevens van Breestraat 84, waar Jan van Hout woonde

Het adres, waar Jan van Hout woonde, was wat nu Breestraat 84 is. In de kolom “Volkstelling 1581” staat vermeld “Jan van Hout secretarys der stadt Leyden G(6(nl+neef) + 4s + 3p)”. Met het laatste wordt bedoeld dat dit (huis-)gezin bestaat uit een gezin van 6 (5 van het eigen gezin van Jan van Hout + een neef), 4 studenten en 3 personeel (naslag leert dat het hier gaat om 1 knecht en 2 dienstmeiden). Links van de registratie staat voor het gemak het totaal van 13 omkaderd. Hier ontbreken de namen van alle

[20] De Baar p2 hoofdstuk III De klappering.

[21] Posthumus p18-40.

[22] Zie Wegener en Van Oerle.

overige gezinsleden, dus niet alleen van de kinderen maar ook van de vrouw, de studenten en de overige personen, die op het adres woonden.

Als we deze bron bijvoorbeeld ook voor genealogische doeleinden willen gebruiken, zullen we *alle* personen moeten opnemen. Met naam en toenaam en eventuele extra informatie omtrent hun relatie tot andere genoemde personen.

Een andere motivatie om dit project op te zetten lag in de teleurstellende constatering, dat zo veel materiaal van onderzoekers verloren is gegaan. Van allerhande (deel-) onderzoeken moeten toch werkdocumenten bestaan hebben, zij het in de vorm van grote vellen papier (hetgeen wij bij Posthumus en Wegener veronderstellen), dan wel in hedendaagse elektronische vorm zoals Word-documenten of Excel-bestanden. Niets daarvan is terug te vinden, hetgeen de noodzaak opwerpt om hetzelfde werk wederom te doen. Maar dan nu allesomvattend en duurzaam. Daarom worden de gegevens bij DANS gedeponeerd. En daarom worden alle resultaten van het onderzoek ook elektronisch gearchiveerd bij Erfgoed Leiden en Omstreken, en toegankelijk gemaakt voor het publiek middels gebruiksvriendelijke webapplicaties, waaronder kaart-gebaseerde naslag[23] (GIS).

Ons motto lag dan ook geheel in de geest van Jan van Houts instelling: "*Als* we het dan een keer doen, laten we het dan *goed* doen, zodat we bij een volgende vraag, die opkomt, niet nóg eens het hele register hoeven na te lopen!"

Wij hopen oprecht, dat door deze instelling onderzoekers na ons dit werk hierna nimmer meer hoeven te doen en gebruik kunnen maken van hetgeen we hier achtergelaten hebben.

En aldus stroken dit onderzoek en de resultaten ervan ook nog eens met de diepere betekenis van de huidige mode-afkorting FAIR[24]:

- Findable.
- Accessible.
- Interoperable.
- Reusable.

4.3 De resultaten vergeleken met eerdere onderzoeken

In de literatuur is het merkwaardig gesteld met de opgave van het exacte aantal inwoners per bon benevens het exacte totaalaantal inwoners van de Volkstelling 1581. Er is er niet één, die het aantal inwoners per bon vermeldt. Wel het totaalaantal, doch hoe dat tot stand gekomen is, blijft een vraag.

De Baar zegt hierover onder meer:[25] "… al zijn diverse aannames of reconstructies bepaald niet zonder kritiek gebleven. Zo geeft haast elke auteur, soms na zeer grondige natelling van de resultaten van derden, een eigen totaalaantal inwoners van Leiden in dat jaar. Dit moge wel een teken zijn dat er interpretatiemoeilijkheden zijn."

Posthumus geeft weliswaar een totaal van **12.144** inwoners[26], maar blijft in de meeste daar op volgende tabellen in gebreke om dat aantal te rechtvaardigen.

Op pagina 20 komt Posthumus bij optelling van de 5.204 mannen en 6.940 vrouwen weliswaar op 12.144 inwoners uit. Maar soms werden de kinderen naamloos vermeld, zoals bijvoorbeeld in een groot aantal gevallen in het bon Kerkvierendeel, waar de tellers er zich wel heel gemakkelijk vanaf maakten met vermeldingen als "Pieter Corneliszn linnewever met zijn huysvrouwe, vijff kinderen". In dit bon alleen al zijn 86 van de 163 gezinnen zo summier geregistreerd. Zo zijn 261 kinderen zonder naam

[23] Historisch Leiden In Kaart.

[24] Wilkinson et al.

[25] De Baar p1.

[26] Posthumus p19.

opgegeven, waardoor ook het geslacht niet bekend kan zijn. Het is de vraag onder welke categorie Posthumus deze gevallen geschaard heeft.

Deze 12.144 personen bestonden uit 5.204 mannen en 6.940 vrouwen. Hiervan waren:

gehuwde mannen	1.887	ongehuwde vrouwen	1.547
gehuwde vrouwen	1.899	zoons	2.322
weduwnaars	65	dochters	2.526
weduwen	862	jongens [2])	128
ongehuwde mannen	802	meisjes [2])	106

Afb. 15 De verdeling van mannen-vrouwen volgen Posthumus

De met 2) gemarkeerde jongens en meisjes betreft “Ouderlooze kinderen, of vreemde kinderen, die in een gezin opgenomen waren”.

Aangezien onze huidige dataset nog niet volledig voltooid is, kunnen we nog niet met zekerheid zeggen of onze aantallen stroken met bovenstaande, doch er zijn wel twijfels. Vooropgesteld, het moet een hele opgave geweest zijn om tot een dergelijke gedetailleerde analyse te kunnen komen, zeker in een tijd, waarin de computer nog niet voorhanden was om dit proces te ondersteunen. Maar in ieder geval moet de waarde van sommige getallen kritisch bekeken worden. De volkstelling zal dan misschien slechts 65 weduwnaars expliciet vermeld hebben tegenover 862 weduwen, doch dat wil geenszins zeggen dat deze verhouding in werkelijkheid ook zo scheef was. Gedetailleerde studie van de bron heeft ons geleerd, dat bij mannen op een andere manier geregistreerd werd dan bij vrouwen. Als een vrouw geen man had, moest kennelijk vermeld worden *waarom* dat was (weduwe, ongehuwd persoon etc.), terwijl dit voor mannen meestal niet nodig geacht werd. Het weduwnaarschap zou bijvoorbeeld impliciet afgeleid kunnen worden uit het ontbreken van een vrouw (wijf) en niettemin de vermelding van een of meer kinderen. Vaker zal de man hertrouwd zijn en wordt bij zijn “voorkinderen” (kinderen uit een eerder huwelijk) de eerste vrouw aangegeven. Als een vrouw weduwe was, werd dit altijd expliciet vermeld, bij een man zelden.

Om diezelfde reden moeten we vraagtekens zetten bij de betekenis van de verhouding van het aantal ongehuwde mannen (802) tegen de 1547 ongehuwde vrouwen.

Posthumus laat zich niet uit over het aantal inwoners per bon en vermeldt evenmin het aantal huishoudens c.q. aantal huizen per bon. Hij zal wel over deze aantallen beschikt hebben, want op pagina 171 presenteert hij een tabel met de gemiddelde bevolkingsdichtheid per huis per bon[27].

	1581	1622		1581	1622
1. Hoogewoerd	3.65	4.80	6. Wolhuis	4.36	5.13
2. Rapenburg	4.16	4.74	7. Zevenhuizen	4.59	5.51
3. Nieuwland	4.18	4.96	8. Wanthuis	5.52	5.35
4. Overthof	4.19	5.65	9. Gasthuisvrdl.	6.44	5.77
5. Vleeschhuis	4.35	6.03	10. *Gemiddeld*	*4.38*	*5.08*

Afb. 16 Bevolkingsdichtheid per huis per bon volgens Posthumus

Het is niet duidelijk waarom Posthumus slechts 9 van de 17 bonnen opgenomen heeft.

In de hiernavolgende tabel zijn de resultaten van onze eigen waarnemingen af te lezen.

[27] Posthumus p171.

	Compleet		Gereduceerd	
	Dichtheid Perceel	Dichtheid Huisgezin	Dichtheid Perceel	Dichtheid Huisgezin
1 Hogewoerd	5,23	4,17	5,23	4,17
2 Rapenburg	5,95	4,15	5,86	4,09
3 Nieuwland	5,09	4,18	5,09	4,18
4 Over 't Hof	5,44	4,41	4,76	3,83
5 Vleeshuis	5,41	4,38	5,41	4,38
6 Wolhuis	5,58	4,41	5,37	4,23
7 Zevenhuizen	5,11	4,45	4,61	4,01
8 Wanthuis	5,44	5,07	5,44	5,07
9 Gasthuis	7,99	6,69	6,14	5,12
10 *Gemiddeld*	5,69	4,66	5,32	4,34

Afb. 17 Bevolkingsdichtheid volgens onderhavige studie; geel is met reductie

Als we de dichtheid per perceel nemen, dan zijn de getallen, die uit de onderhavige studie rollen beduidend hoger dan die van Posthumus. Meten we de dichtheid per huisgezin, dan komt het iets lager uit. Hoe komt dat? Daar zijn een aantal oorzaken voor aan te wijzen.

Een van de lastigste vragen is, hoe de bevolkingsdichtheid precies gedefinieerd is. In de Volkstelling 1581 is de registratie niet expliciet op huisadres vastgelegd. Het enige wat men met goed fatsoen zou kunnen hanteren, is het interpreteren van de inspringingen als zijnde huisadressen. Meerdere (kern)gezinnen kunnen evenwel in een en hetzelfde huis wonen.

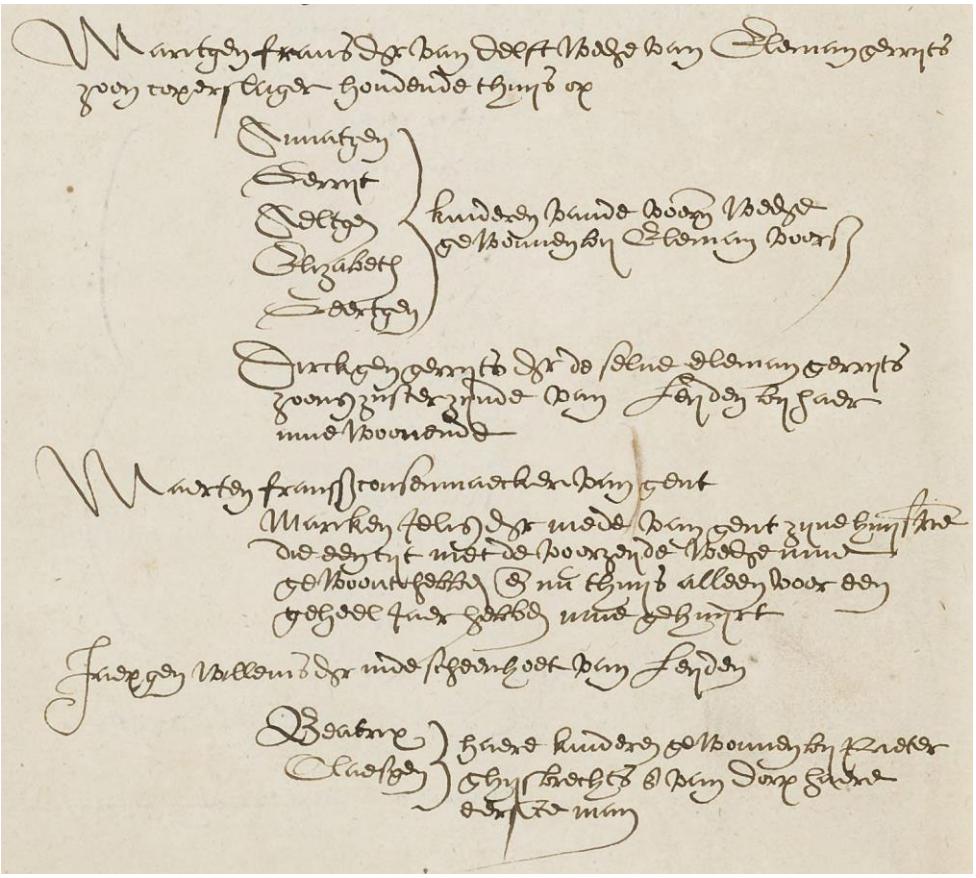

Afb. 18 (Scan 6, folio 5V) 3 huisgezinnen van resp. 7, 2 en 3 personen, wonende in 2 huizen te weten de eerste twee in Vismarkt 19 en de derde in Vismarkt 20

Afb. 18 toont een pagina van het Wanthuis met 3 gezinnen van respectievelijk 7, 2 en 3 personen, die in 2 huizen wonen. Onderzoek naar de kaarten en belastingregisters heeft uitgewezen, dat de eerste 2 gezinnen op het adres Vismarkt 19 moeten wonen en het 3e gezin op Vismarkt 20.

De toewijzing van huisgezinnen aan percelen is een reconstructie die kon plaatsvinden door de looproute te volgen en deze te combineren met reeds in de database aanwezige gegevens omtrent percelen en vermoedelijke bewoners[28]. Zo begint de route van het Wanthuis bijvoorbeeld met "*Beginnende int ommegaen van stadthuys off naer de Maersmansstege ende de zuijtzijde vandien teneijnde ofte tot aende Vischbrugge toe.*" Met Stratenboek nummer 4 erbij zien we dat er vanaf het stadhuis 4 huizen zijn tot aan de Maarsmansteeg. Zowel het 3e (Willem de Milde) als 4e huis (Mr Jan Artus) komen keurig overeen met het 3e en 4e huisgezin in de Volkstelling. Als we zo netjes de aanwijzingen volgen, komen we met de kaart in de hand telkens weer bij huizen die overeenkomen met de vermeldingen van de Volkstelling.

Een andere factor, die het getal van de bevolkingsdichtheid kan beïnvloeden, is de keuze om instellingen (gasthuizen, weeshuizen, kloosters e.d.) al dan niet mee te nemen. De instellingen hebben een bovengemiddeld aantal inwoners. Worden de instellingen in het gemiddelde meegenomen, dan zal dat gemiddelde hoger uitvallen dan wanneer men deze erbuiten laat. Het zou Posthumus gesierd hebben wanneer hij vermeld had welke instellingen in de diverse bonnen er buiten de telling gelaten zijn en over hoeveel huisgezinnen (en wèlke!) de tellingen gedaan zijn.

Van Maanen[29] geeft een uitvoerige verhandeling over de verschillende studies betreffende bevolkingsaantallen. Over het artikel van Daelemans schrijft hij:[30] "In zijn uitvoerige analyse van de volkstelling van september 1581 geeft Daelemans merkwaardigerwijs geen bevolkingsaantal", waarmee hij doelt op het *totaal* aantal inwoners.

Daelemans is niet duidelijk over welke personen dan wel huisadressen wel en niet meegenomen zijn. Op pagina 147 staat:[31] "In het totaal zijn **11.899** personen bij het onderzoek betrokken". Uit niets blijkt waar dit getal vandaan komt. Vanaf pagina 151 wordt evenwel het aantal **11.534** aangehouden voor **2985** huishoudens. Waarschijnlijk vindt dit zijn oorzaak in het feit dat de instellingen zijn weggelaten. Vanaf pagina 212 wordt een totaal van **2686** huishoudens aangehouden volgens de voetnoot om die reden ("De huizen die met zekerheid konden aangeduid worden als bewoond door een kerkgenootschap, werden niet meegerekend."). Maar ook hier wordt geen expliciete verklaring gegeven voor het lagere totaal, oftewel *welke* instellingen en welke aantallen inwoners zijn niet meegenomen. Daarbij komt dat er de nodige inconsequenties zitten tussen de tabellen van pagina 212 en 214. De totalen van het bon Wanthuis (98 versus 97) verschillen waar het totaal van het "Oude Stadscentrum" hetzelfde blijft, terwijl het totaal van de "wijk" Rapenburg eerst 768 en daarna 767 bedraagt zonder dat de aantallen van de onderliggende bonnen variëren. Ook in de bonaanduidingen zelf zitten kleine slordigheden (West- en Oostmarendorp Rijnz. op pagina 214 waar het Landz. moet zijn, zoals dat ook op pagina 212 netjes staat).

Van Maanen plaatst kritische kanttekeningen bij cijfers, die in diverse publicaties gepresenteerd worden over bevolkingsaantallen. Van Maanen schrijft bijvoorbeeld: "Demografisch onderzoek is echter een uiterst lastige materie. Vandaar dat veel auteurs zich daar niet zelf aan wagen, maar de cijfers overnemen uit reeds bestaande publicaties". In de praktijk zien we dat inderdaad veel voorkomen: "deze oudere werken worden zodoende als het ware gecanoniseerd". De publicaties van Van Oerle en Daelemans hebben beide als publicatiedatum 1975. Dat heeft voor verwarring gezorgd, ook bij van Maanen. Over Van Oerle zegt Van Maanen: "Hij deed wel nieuw onderzoek naar de woningvoorraad, maar ontleende zijn kennis over het inwonertal aan de bestaande literatuur, waarbij hij als eerste gebruik kon maken van een artikel van Daelemans over de volkstelling van 1581". De ware toedracht ligt iets genuanceerder. Daelemans maakte juist gebruik van de gegevens van Wegener en Van Oerle uit de concordantie[32] (zoals hij zelf ook aangeeft), terwijl Van Oerle later (in 1975) hoofdzakelijk ook uit die verzameling putte en alleen qua opgetelde totalen gebruik maakte van de gegevens van Daelemans. Die

[28] Grotendeels op basis van de concordantie van Wegener en Van Oerle.

[29] Van Maanen, De Leidse bevolkingsaantallen in de 16de en 17de eeuw, Leids Jaarboekje 2009.

[30] Van Maanen p52.

[31] Daelemans p147.

[32] Zie Daelemans p146.

dus hun oorsprong vonden in Van Oerles *eigen* werk! En van de onvolprezen mej. Wegener (die door Daelemans overigens ten onrechte dr. C.W. Wegener genoemd wordt, terwijl haar initialen E.P. zijn). In het "Woord vooraf" van Van Oerle's magnus opus dankt hij haar hartelijk voor haar arbeid[33]: "In het bijzonder wil ik vermelden mej. drs. E.P. Wegener die gedurende de oorlogsjaren met grote ijver en zorgvuldigheid het Concordantieregister samenstelde. Dit zal voor velen een vraagbaak blijven."

Het is hier echter niet de plek om verder uitgebreid over deze materie uit te weiden. Als vervolg op deze studie, zullen vervolgstudies -gebruik makend van het rijke materiaal- leiden tot publicaties, waar aanscherping van de kennis over de Volkstelling 1581 te verwachten valt.

[33] Van Oerle, Beschrijving p VII.

5 Metadata beschrijving

De gegevens bevinden zich in **HLIK_Volkstelling_1581_Versie_2.0.csv** waarvan de inhoud hieronder beschreven wordt.

Veldnaam	Omschrijving
BonNaam	De naam van het bon ten tijde van de Volkstelling 1581. In dat jaar was het aantal bonnen 17. De volgorde van het oorspronkelijke manuscript is aangehouden. De schrijfwijze is gestandaardiseerd.
PerceelNaam	De naam van het pand/perceel, voor zover dat uit die tijd bekend was. Dus bijvoorbeeld “Den Gulden Oliphant” of “’t Vergulde Cruys”
StraatNaam	Gestandaardiseerde naam van de straat zoals die in 1581 het meest gangbaar was.
AdresNu	Gereconstrueerd adres naar de huidige tijd toe. In 1581 bestond er nog geen adressering met straatnamen en huisnummers, maar door reconstructie is het wel degelijk mogelijk te bepalen, waar het perceel/pand zich ongeveer bevond. Een belangrijke hulpbron is hierbij geweest de gedigitaliseerde Straten & Grachtenboeken.
VolgNummer	Een volgnummer per huisgezin/hoofdentree binnen het bon. Alle records van hetzelfde huisgezin hebben hetzelfde VolgNummer. Het hoogste nummer aan het einde van elk bon geeft dus tevens het aantal huisgezinnen in dat bon aan. Dit volgnummer staat niet in de bron, doch is er door de auteur aan toegevoegd.
Toevoeging	Een toevoeging aan het volgnummer, die het mogelijk maakt binnen het volgnummer op een volgorde van vermelding te kunnen sorteren. De volgende varianten zijn te onderscheiden (zie ook RecordType): • **Bewoners**. Krijgen een gewoon oplopend nummer binnen het huisadres. Begint bij elk nieuw huisadres opnieuw bij 1. Het nummer van de laatst vermelde bewoner van het huisadres zal dus gelijk zijn aan het aantal bewoners van het huisadres. Het RecordType is “bewoner” (zie verder). • **Extra vermeldingen** van personen, die niet op het adres wonen, zoals bijvoorbeeld overleden echtgenoten e.d. die vermeld worden in regels als “Marytgen Heynricxdr weduwe van Thomas Joostensz”. Als *Marytgen Heynricxdr* de hoofdbewoonster was en dus Toevoeging “1” had, zal *Thomas Joostensz* in een apart record vermeld worden met als Toevoeging “1a”. Het RecordType is “overledene” of “vermelding” (zie verder). • **Tellers.** Het RecordType is “teller” en “telinfo” (zie verder). • **Looproute aanduidingen,** zoals “Beginnend van de Blauwe Steen”, “In ’t Weeshuys”, “Op den Rhijn” etc komen in een apart record als *eerste* regel van het huisadres met Toevoeging “0a”. Het RecordType is “plaats” (zie verder). • **Inwendige plaatsaanduidingen binnen een perceel** zoals “De nieuwe sael”, “In ’t selfde huys”, “Alle Arme Weeskinderen” krijgen de Toevoeging van de *voorgaande* regel (het kan namelijk ook de laatste regel van een perceel zijn) met een “z” erachter, dus bv Toevoeging “3z”

	tussen de regels met Toevoeging 3 en 4 in. Het RecordType is “plaats” (zie verder).
PersoonNaamInBron	Een uittreksel uit de BronTekst van de PersoonNaam met optioneel extra identificerende aanduidingen, zoals beroep, “weduwe van” en dergelijke. In geval van niet-persoonsgebonden RecordTypes (zie hieronder) kan hier ook een plaatsaanduiding of iets dergelijks staan.
RecordType	Geeft informatie omtrent het type van het record. Mogelijke waarden: • bewoner • overledene • vermelding • plaats; bv. bij looproute-aanwijzingen • telinfo, bij bonaanduidingen e.d. • teller; gecommitteerden (veertigen) en bonmeesters
AantalPersonen	Het aantal personen op dat adres. Dit zegt niets over de gezinsgrootte, aangezien er ook knechten, dienstmaagden en andere inwonenden in meegeteld zijn. Bij grote getallen moet rekening gehouden worden met gasthuizen, armenhuizen, weeshuizen, gevangenissen, bagijnhoven of andere (ex-)kloosters, of scholen/huizen met inwonende studenten/scholieren.
BeroepsVermelding	Letterlijke vermelding van het beroep, zoals dat in de bron staat.
BeroepHISCO	Gestandaardiseerde beroepsaanduiding volgens de HISCO-standaard[34].
PerceelCode	Unieke logische codering voor de percelen, bestaande uit de tegenwoordige straatnaam en huisnummer, dus bijvoorbeeld Breestraat.084 voor het huis van Jan van Hout. Sleutel voor het gestandaardiseerde Percelen-bestand.
PerceelNummer	Identificatie van de bij het perceel behorende geometrie van het ID-type “leiden-1600”. Bijvoorbeeld “leiden-1600/P0106” voor Breestraat.084. Benodigd voor de koppeling aan HISGIS-geometrieën.
Bouwblok	Code die verwijst naar het bouwblok, waar het perceel toe behoort, bijvoorbeeld GAH-01 voor bouwblok nummer 1 van het Gasthuis.
Zijde	Veronderstelde zijde van het perceel, waar zich de voordeur van het betreffende huisgezin zou bevinden, ervanuit gaande dat elk perceel meerdere huizen c.q. ingangen zou kunnen hebben. Dankzij de beschrijving van de looproute in de bron is veelal te herleiden aan welke zijde van het perceel de tellers zich bevonden. De hoofdingang (“V” van “Voor”) is dan altijd gedefinieerd als overeenkomstig het in het systeem gedefinieerde *hoofdadres*, waarbij de overige zijden (“L”, “A”, “R”) gedefinieerd zijn als “staande *in* het perceel/pand met het gezicht naar de voorzijde”. Voorbeeld: als het perceel op de hoek van de Hooigracht en de Nieuwe Rijn gedefinieerd is als hoofdadres “Hooigracht 2-4”, dan krijgt die zijde “V”, terwijl om de hoek “Nieuwe Rijn 62” zijde “R” heeft.
PersoonsAanduiding	Gestandaardiseerde persoonsaanduiding. Is alleen gevuld voor personen, die reeds gereconstrueerd zijn. Samenstelling van voornaam, tussenvoegsels en

[34] https://collab.iisg.nl/web/hisco/

	achternaam, veelal ter verduidelijking voorzien van een extra aanduiding tussen accolades (bv. het beroep of een straat of de achternaam van de echtgenoot). Is uniek in het gestandaardiseerde Personen-bestand. In de hiernavolgende velden worden de diverse naam-componenten ook los gegeven.
Voornaam	De voornaam van de desbetreffende persoon.
Patroniem	Het eventuele patroniem van de desbetreffende persoon.
Tussenvoegsel	De eventuele tussenvoegsels van de desbetreffende persoon (van, de, van der etc.).
Achternaam	De eventuele achternaam van de desbetreffende persoon
ScanNr	Het nummer van de scan bij Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO). De volledige filenaam zal zijn **NL-LdnRAL_AR_501A_1289_<ScanNr>.jpg** (zie veld ScanNaam)
Pagina	Het folionummer van het oorspronkelijke brondocument.
PaginaToev	Een toevoeging als “R” voor Recto of “V” voor Verso. Aangezien de Versozijde de achterzijde van het genoemde folio is, zal dit op de *volgende* scan staan. Zo zal folio 1 (Recto) op de rechterzijde van een dubbele pagina staan en 1V op de achterzijde daarvan, die op de volgende scan links staat. In de praktijk blijkt het handiger het ScanNr te gebruiken dan het folionummer.
BronTekst	De complete tekst, zoals overgenomen uit de bron.
ScanNaanm	De volledige filenaam van de scan. Dit zal iets in de trant zijn van **NL-LdnRAL_AR_501A_1289_<ScanNr>.jpg**
PNummer	Perceelnummer zonder het voorvoegsel “leiden-1600”. Bv. P0106.
	Colofon
Projectleiding, werkvoorbereiding en verwerking in database	Martin Hooymans
Transcriptie	Werkgroep 1581: Ad van Noort, Hennie Labree, Lieve Vanneste, Martin Hooymans, Mary Alink-Nieuwenburg, plus Ariadne Schmidt met haar 2e jaars-studenten Oud Schrift; ondersteuning vanuit ELO: André van Noort, Cor de Graaf, Joris van Maanen, in de periode januari – december 2018.
Tekst toelichting	Martin Hooymans
M.m.v.	Werkgroep Historisch Leiden In Kaart: Roos van Oosten (UL), Ariadne Schmidt (UL), Arie van Steensel (RUG), Ellen Gehring (ELO), Cor de Graaf (ELO), Jan Dröge (Bureau voor bouwhistorie), Martin Hooymans (zelfstandig onderzoeker)
DANS-Easy-dataset	???

6 Bronverwijzingen / Documenten / Literatuur

In dit hoofdstuk bevinden zich de verwijzingen naar oorsprong van de afbeeldingen, de bronnen en andere documenten en/of literatuur.

6.1 Afbeeldingen

De herkomst van de in dit artikel gebruikte afbeeldingen is in onderstaande tabel te vinden:

Afbeelding	Herkomst
Alle scans van originele documenten	Erfgoed Leiden en Omstreken (ELO)
Afb. 2, Afb. 9, Afb. 10, Afb. 11, Afb. 17	Auteur
Afb. 8	Scan: ELO; looproute: auteur
Afb. 13, Afb. 14	Wegener, Van Oerle
Afb. 15, Afb. 16	Posthumus

6.2 Archiefbronnen

Register van de Volkstelling tijdens het beleg, 1574, 1574. ELO. Archief der Secretarie van de stad Leiden (Stadsbestuur (SA I)), SA I (1290-1575) toegangsnr. 0501, inv.nr. 24.

Registers van ter pui van het stadhuis afgelezen bekendmakingen, 1574-1578. ELO. Stadsarchief van Leiden (Stadsbestuur (SA II)), SA II (1574-1816) toegangsnr. 0501A, inv.nr. 14 (Aflezingboek D).

Registers van ter pui van het stadhuis afgelezen bekendmakingen, 1578-1589. ELO. Stadsarchief van Leiden (Stadsbestuur (SA II)), SA II (1574-1816) toegangsnr. 0501A, inv.nr. 15 (Aflezingboek E).

Register van de Volkstelling, 1581. ELO. Stadsarchief van Leiden (Stadsbestuur (SA II)), SA II (1574-1816) toegangsnr. 0501A, inv.nr. 1289.

6.3 Literatuur / documenten

P.J.M. de Baar. Index op de volkstelling van 1581. ELO. 1999.

D.E.H. de Boer en R.J.C. van Maanen," De volkstelling van 1574. Leiden ten tijde van het beleg". Rijksuniversiteit Leiden. 1986.

F. Daelemans. Leiden 1581. Een socio-demografisch onderzoek. Afdeling Agrarische Geschiedenis landbouwhogeschool Wageningen nr 19, p136 en verder. 1975.

J. Dröge. Totaaloverzicht pandenregistraties. MS-Access database, versie juni 2017.

M.P. Hooymans. Gegevensmodel historische percelen en personen. V0.2, Augustus 2018 (HistorischePercelenEnPersonen-GegevensModel-V0.2.docx). Nog niet gepubliceerd.

R.C.J. van Maanen. De Leidse bevolkingsaantallen in de 16de en 17de eeuw. Leidsch Jaarboekje 2009. p 41 e.v.

R.C.J. van Maanen. De vermogensopbouw van de Leidse bevolking in het laatste kwart van de zestiende eeuw. In: BMGN 93/1 (1978) p26-30. 1978.

D.J. Noordam. Demografische ontwikkelingen. In: S. Groeneveld en R.C.J. van Maanen (eds.). Leiden, de geschiedenis van een Hollandse stad II: 1574-1795. p42-53. Leiden, 2003.

H.A. van Oerle. Leiden, binnen en buiten de stadsvesten. E.J. Brill. Leiden. 1975.

R. van Oosten, A. van Steensel, E. Gehring, J. Dröge et al. Historisch Leiden in Kaart (HLK): Toelichting en handleiding. Versie 1.0. DANS. November 2016.

Dr. J.C.H de Pater. Jan van Hout, een levensbeeld uit de 16e eeuw. D.A. Daamens uitgeversmaatschappij NV, ’s Gravenhage. 1946.

N.W. Posthumus. De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie. Deel 2. 1939.

E. van der Vlist, K. Walle. Excel-file met transcripties van de Straten- en Grachtenboeken van Jan van Hout. straat- en waterboek - EvdV.xls. Ontvangen in bijna voltooide staat in mei 2016.

E.P. Wegener, H.A. van Oerle. Register van de huizen in Leiden 1581-1585-1601, Konkordantie 1581 Volkstelling, 1585 Vetus Register, 1601 Oudt Belasting Boeck. 1944-1945.

Mark D. Wilkinson, Michel Dumontier, […], Barend Mons. The FAIR Guiding Principles for scientific data management and stewardship. Scientific Data volume 3, Article number: 160018. 2016.

7 Bijlagen

In dit hoofdstuk bevinden zich uitgebreidere onderdelen, die in de bovenstaande tekst te veel ruimte zouden innemen.

In 7.1 bevindt zich een overzicht van de tellers per bon, uitgesplitst naar veertigen en bonmeesters.

De instructie voor de tellers is te vinden in 7.2.

7.1 Overzicht tellers per bon

In onderstaande tabel staan per bon de gecommitteerden (meestal 2 veertigen) en de bonmeesters, die belast waren met de uitvoering van de Volkstelling 1581.

Bon	Veertig	Bonmeester
Wanthuis	Pieter Hendricksz van Wassenaer	Cornelis Dircxzn crudenierder
Wanthuis	Jan Corsz van der Morsch	Jan Janszn botercoper
Wanthuis		Hubrecht Jacobszn thinnegieter
Wanthuis		Jacob Thoniszn backer
Wolhuis	Gerrit Wiggersz van Duivelant	Jan Ewoutszoon coman
Wolhuis	Allert Willemsz van Sassenheim	Barent Lambrechtszn boomgarthouc
Wolhuis	Willem Claesz van Oudevliet	Wouter Arentszn coman
Wolhuis		Dirc Arentszn Cortenbosch
Vleeshuis	Willem Jan Reyersz van Heemskerck	Henric van Craecken
Vleeshuis	Pieter Pieter Jorisz van Cortevelt	Jorys van Cats
Vleeshuis		Geryt Henricxzn Schaec
Gasthuis	Claes Adriaensz van Leeuwen	Jan van Berendrecht smit
Gasthuis	Dirck Jacobsz van der Graft	Lourys Corneliszn Schenaert
Gasthuis	Salomon Davidsz van Dulmanhorst	Willem Corneliszoon timmerman
Zevenhuizen	Pieter Oom Pietersz van Ofwegen	Mr Pieter Jansz apothecaris
Zevenhuizen	Isaac Claesz van Swanenburg {de jonge}	Cornelis Henricxz thimmerman
Zevenhuizen		Bruyn Corneliszn leydecker
Zevenhuizen		Pieter Floriszoon schoelapper
Over 't Hof	Claes Willemsz van Warmond	Job Janszn schoemaecker
Over 't Hof	Andries Jacobsz van Campen	Claes Pouwels
Over 't Hof		Adriaen Willemszn Cruytpenninc heemraatsbode
Over 't Hof		Jacop de Bont voorspraec
Rapenburg	(geen vermelding)	(geen vermelding)
Nieuwland	Jan Lucasz van Wassenaer	Vranck Janszn van Reynsburch
Nieuwland	Bouwen Jansz Paedts	Cornelis Janszn den Deen
Nieuwland		Willem Corneliszn rietdecker
Hogewoerd	Claes Gijsbrechtsz van Dorp	Cornelis Anthoniszn glasemaker bonmeester
Hogewoerd	Cornelis Jansz van Valkenburg	Adriaen Gerritszn Moyt volre bonmeester
Hogewoerd		Marcus Gieliszn volre bonmeester

Hogewoerd		Cornelis Huymenszn lijndrayer bonmeester
Burgstreng	Symon Fransz van Merwen	Willem Adriaenszn Brouwer
Burgstreng	Jan Cornelisz Paedts van Santhorst	Claes Bastiaensz smit
Burgstreng	Pieter Cornelisz van der Morsch	Maerten Dircxz droochscheerder
Burgstreng		Willem Corneliszn schrijnwercker
Kerkvierendeel	Jan Jansz van Baersdorp {de oude}	Mr Maerten Willemszn schoolmeester
Kerkvierendeel	Laurens Andriesz van Swaanswijk	Adriaen Janszn biertapper
Kerkvierendeel		Cornelis Gijsbrechtsz Gool
Kerkvierendeel		Floris van Sonnevelt coman
Gansoord	Cornelis Jacobsz van Noorde	Cornelis Meeszn
Gansoord		Cornelis Bouwenszn
Gansoord		Reyer Jacopszn
Gansoord		Jan Janszn
Nicolaasgracht	Jan Jansz Knotter	Cornelis Thymanszn
Nicolaasgracht	Laurens Huigensz Gael	Balten Geerritszn lindewever
Nicolaasgracht		Floris Corneliszn bierdrager
Marendorp Rijnzijde	Pieter Adriaensz van der Werff	Aernt Franszn cuyper
Marendorp Rijnzijde	Symon Jansz van der Mije	Cornelis Dircxzn schoemaker
Marendorp Rijnzijde		Pieter Claeszn snijder
Marendorp Rijnzijde		Job Janszn barbier
Marendorp Landzijde	Jacob Willemsz van den Burch	Jan Franszn smit
Marendorp Landzijde	Bouwen Jansz Keyser van der Morsch	Cent Pieterszn witmaecker
Marendorp Landzijde		Arys Huygenszn schoemaker
Marendorp Landzijde		Willem Claeszn lindewever
Overmare Rijnzijde	Cornelis Gerritsz de Haes	Jan van Dam
Overmare Rijnzijde	Cornelis Willemsz {boterkoper} Hasius	Jan Korssenszn slotemaker
Overmare Rijnzijde		Jacob Rijcken boomgaertman
Overmare Rijnzijde		Geryt Janszn de Munt
Overmare Landzijde	Willem Jacobsz van Loo	Lenaert Willemszn schoemaecker
Overmare Landzijde	Hobbe Florisz {goudsmid}	Cornelis Schouten
Overmare Landzijde		Rembrant Janszn van Rossum
Overmare Landzijde		Jan Henricxzoon cuyper

7.2 Instructie voor de gecommitteerden van de Volkstelling 1581

Het register van de Volkstelling 1581 begint met een schutblad[35] gevolgd door een instructie voor de tellers[36]. De transcriptie van deze tekst bevindt zich hieronder:

Beschrijvinge van alle de poorters ende innewoonders dezer stad Leyden gedaen in de maent septembris anno 1581.

Onderrechtinge van de gecommitteerden van de Gerechte ende Vruetschappe der stadt Leyden mit haer bijgevouchde clercken om hem daer naer te gedragen in zeecker beschrijvinge die men in dese maent van septe[m]ber 1581 over de voors[eyde] stadt Leyden voorgenomen heeft te doen.

Eerst zullen de geco[m]mitteerden bij hem roupen de bonm[eeste]r[e]n van zodanich bon over ‘t welc de beschrijvinge zal zijn belast.

Ende mitte zelve gesamentlic gaen van huys tot huys ondervragen.

Eerst wie thuysgesinde ophoudt?

Van waer hij is?

Hoe lange hij alhier gewoont heeft?

Wat neringe of handelinge hij doet? Onderscheyt maecken[de] of hij m[eeste]r of knecht es.

De namen van hun vrouwen, kinderen, boden ende costgangeren mit de plaetse van haer geboorte.

Wat zoonen of knechten boven de XVIII jaren zijn.

Wat zonen of dochteren van vorigen bedde zijn ende bij wien?

Of daer ten huyse meer personen woonen hun eygen cost houdende ende wie als vooren?

Alle ’t welc zij pertinentel[ic] zullen aenteyckenen mit v[er]claringen van [de] straten, stegen, grachten, etcetera ende de veranderinge van dien telcken dat die gebeuren zal.

Stellende voor ‘t hooft van elcke p[er]soon of zij studenten schutters of bonm[eeste]r[e]n zijn.

Naer de gecommitteerden ‘t bon zullen hebben afgegaen zal elcke clerck in alder haesticheyt zijn besoinge p[er]tinentelic herschrijven op zodanige voet als hem zal worden gewezen.

[35] Zie ook Afb. 1 op pagina 1 van dit document.

[36] ELO, SA II (toegangsnr. 0501A), inv.nr. 1289, folio 2 en 2v.